

O PERSPECTIVĂ BIBLICĂ ASUPRA EDUCAȚIEI IUDEO-CREȘTINE

Lect. univ. dr. Luca-Samuel LEONTE

*Institutul Teologic Creștin după Evanghelie "Timotheus" din București
samileonte@gmail.com*

ABSTRACT: A Biblical Perspective on Jewish-Christian Education.

Human freedom and rights, in the context of education, are very important any time and in any place on earth, especially in the middle of social troubles or global crisis. Analyzing education from a Judeo-Christian point of view, requires clarification on what God, man and education are. According to this view, God has created man in his imagine as a perfect being with free will. The free will allowed humans to choose between good and evil. After sinning by choosing evil, human capacity of thinking, learning, relating and behaving were affected negatively. As a consequence, education was a „must” for the human being and had to be implemented by God at the beginning and then, by the people of God, instructed previously by him. A good approach to understand education is the Jewish and Christian education sistem implemented by God, and used by his people up to these days, with necessary improvement în any stage of their lives.

Keywords: *God, humanity, education, human rights, creation, sin, crisis, Jewish, Christian.*

Introducere

Tendența actuală a societății moderne este de a accentua la modul extrem educația formală, prezentată ca necesitate primordială a ființei umane care, spre deosebire de alte ființe, are capacitatea de a putea fi transformată intelectual și volițional prin instrucțiuni predate sistematic, explicate, exemplificate și aplicate practic. Educația este legată de aspectul nobil al ființei umane însă acest statut superior nu este definit exclusiv de educație. Pentru a putea fi dezbătută tema educației este necesar ca aceasta să se desfășoare în contextul afirmării libertății și a drepturile omului, care sunt importante în orice moment și în orice loc de pe pământ, mai ales în mijlocul proble-

melor sociale sau crizelor globale. Analizarea educației din punct de vedere iudeo-creștin, necesită lămuriri asupra a ceea ce este Dumnezeu, omul și educația și asupra modului de conlucrare a celor trei factori.

Conform acestui punct de vedere, Dumnezeu l-a creat pe om după chipul său, ca ființă perfectă cu liber arbitru, ce a permis oamenilor să aleagă între bine și rău. După ce a păcătuit prin alegerea răului, capacitatea umană de a gândi, de a învăța, de a relaționa și de a se comporta a fost afectată negativ. În consecință, educația a devenit o necesitate primordială pentru ființa umană și a fost implementată de Dumnezeu la început și apoi, de educatorii lui Dumnezeu, instruiți anterior de el. De-a lungul timpului educația a fost preluată atât de educatori credincioși cât și de laici.

O bună abordare a înțelegerii educației este sistemul educațional evreiesc implementat de Dumnezeu și folosit de poporul său până în zilele noastre, cu îmbunătățirea necesară în orice etapă a istoriei acestei națiuni. Din punct de vedere cronologic se poate spune că în prima etapă a educației Dumnezeu Creatorul a fost educatorul unic al ființei umane. Această fază cuprinde și momentul când Satan, educatorul fals, a ispitit-o pe Eva. Procesul educativ a continuat printr-o predare alternativă cu mesaje din partea lui Dumnezeu și a unor persoane alese de El. În acest proces Dumnezeu a dat sarcină specială de educator elementar al familiei fiecărui tată evreu. După așezarea în Canaan, Dumnezeu alege să vorbească prin profeți și să instruiască poporul prin leviți și cărturari. Această etapă a cuprins perioada de robie babiloniană și până la revenirea din robie. În timpul robiei a fost înființată Sinagoga iar poporul a continuat să fie instruit până în zilele acestea în centrele educative de pe lângă sinagogi. Perioada grecească a adus cu sine o organizare mai bună a sistemului de învățământ. Dărâmarea Templului în anul 70 d.Hr. a făcut ca evreii să fie împrăștiați în toată lume și să se antreneze singuri în păstrarea religiei și a educației lor. Sinagogile și școlile evreiești au continuat să existe și să se perfecționeze, iar programele școlare să devină mai complexe în timpul celor două milenii scurse până la renașterea statului Israel la 14 mai 1948. După această perioadă Israel, ca națiune, s-a bucurat de învățământ formal de cea mai bună calitate.

1. Principii fundamentale ale educației

Educația a fost definită de multe persoane marcante ale istoriei în funcție de viziunea fiecăruia și de epoca în care a trăit. La modul general se susține că educația este specifică doar ființei umane și constituie un proces de în-

vățare și transformare a individului prin influența pe care o au cei din jur, adică societatea în care își desfășoară viața.

Educația de care au parte toți oamenii de pe Pământ a fost numită *educație informală* și cuprinde două elemente cheie: toate valorile informaționale și experiențele neplanificate pe care le acumulează o persoană în întreaga sa viață și impactul pe care aceste valori îl are asupra caracterului acelei persoane.

Educația non-formală cuprinde experiența de care au parte unele persoane din societate la momentul când planifică să învețe o meserie sau să stăpânească o anumită îndemânare. Acest tip de educație nu este condiționat de vârstă ci de dorința participantului care se implică în activitate cu scopul unei finalități dorite de el sau de familia lui. Acest tip de educație nu oferă diplome acreditate și nu poate garanta avansarea la o nouă formă de instruire. Educația non-formală ocupă un loc important în societatea modernă având marele avantaj al plierii pe nevoile individului și pe preferințele acestuia. Ea nu impune un anumit grad didactic de calificare pentru profesori. Se întâmplă uneori ca educația non-formală să fie impusă unor persoane care sunt astfel forțate să învețe anumite lucruri în afara voinței lor.

Educația formală se desfășoară în școli, urmează o programă școlară stabilită anterior, este disponibilă pentru toate persoanele, la numite vârste. Ea folosește o predare sistematică făcută de persoane calificate fiecărui nivel academic și obligă elevul la teste periodice sau calificative care arată nivelul de pregătire. Oferă certificate, atestate sau diplome care pot fi folosite individual la angajare sau la admiterea absolventului la o treaptă superioară de educație. Din punct de vedere cronologic au apărut la rând educația informală, apoi cea non-formală și în cele din urmă cea formală. Educația formală a luat diferite direcții în funcție de interesul sau necesitatea percepută de conducătorii aleși ai societății. Astăzi se vorbește de educație formală preșcolară, elementară, generală, liceală, universitară, postuniversitară, vocațională, politică, ideologică, religioasă și militară.

Ca principiu general de formare a educației, Henri Irenee Marrou, în *Istoria educației în antichitate* subliniază faptul că este necesar „ca mai întâi o civilizație să-și atingă propria sa formă, înainte de a putea crea educația care s-o reflecte”¹. Autorul argumentează prin explicarea faptului că niciun popor nu a fost educat de la început. Procesul îmbunătățirii educa-

1 Henri-Irenee Marrou, *Istoria educației în antichitate*, București, Editura Meridiane, 1964, p.14.

ției s-a dezvoltat în paralel cu dezvoltarea generală a fiecărei națiuni. Dacă la început popoarele s-au bucurat doar de educația informală, apoi de cea non-formală legată la început de școlile de luptători și de meșteșuguri, și mai târziu de cu timpul a apărut și educație formală pentru un segment extrem de limitat de oameni, numiți scribi care, urmau să facă o profesie din scris și din întocmirea diferitelor documente necesare curților domnești. Școlile formale erau doar pentru trimișii regilor sau pentru copiii oamenilor bogați. Restul populației la cele mai multe popoare era analfabetă sau semianalfabetă.

Din punct de vedere educativ, poporul evreu a avut un parcurs mai deosebit în comparație cu popoarele lumii antice și chiar cu unele popoare moderne iar nivelul de alfabetizare a fost foarte ridicat din vremuri străvechi așa cum va fi demonstrat în capitolul următor.

2. Principii fundamentale ale educației iudeo-creștine

Așa cum s-a menționat în introducere, abordarea acestei teme este făcută pornind de la premisa iudeo-creștină că există un Dumnezeu Creator, atotputernic, iubitor, drept, și moral care a dat naștere ființei umane la momentul numit de Scriptură creație sau facere. Dumnezeu a creat ființa umană conform descrierii din cartea Geneza, „Apoi Dumnezeu a zis: Să facem om după chipul Nostru, după asemănarea Noastră; el să stăpânească peste peștii mării, peste păsările cerului, peste vite, peste tot pământul și peste toate târâtoarele care se mișcă pe pământ” (Geneza 1:26). Faptul că omul este făcut după chipul lui Dumnezeu i-a conferit acestuia un statut nobil și o chemare înaltă, demnitate, moralitate și respect, căci „*natura morală și spirituală a omului îl înrudește pe om cu Dumnezeu*”².

Desemnarea omului în funcția de conducere și coordonare a creației, este un indicator ce arată potențialul extraordinar pe care Dumnezeu l-a dat oamenilor la momentul creației. De asemenea, capacitatea sa fizică și intelectuală a fost demonstrată și de porunca „Creșteți, înmulțiți-vă, umpleți pământul și supuneți-l și stăpâniți peste....” (Geneza 1:28).

Nivelul de inteligență al omului a fost demonstrat de Dumnezeu la momentul când a cerut acestuia să numească fiecare animal creat, iar Adam a finalizat cerința cu succes. Agerimea minții sale și puterea de analiză și discernământ, necesare procesului de educație, au fost de asemenea de-

2 John Phillips, *Comentariu asupra Genezei*, București, Editura Stephanus, 1997, p.23.

monstrate. Adam a fost în stare să observe atent și să își dea seama imediat de faptul că el era deosebit de toate celelalte ființe. De asemenea, faptul că animalele erau perechi iar el era singur l-a ajutat să demonstreze capacitatea lui de face lucrare de cercetare în urma căreia să tragă concluzii clare, logice și să caute soluții de îmbunătățire a situației:

Domnul Dumnezeu a făcut din pământ toate fiarele câmpului și toate păsările cerului și le-a adus la om, ca să vadă cum are să le numească, și orice nume pe care-l dădea omul fiecărei viețuitoare, acela-i era numele. Și omul a pus nume tuturor vitelor, păsărilor cerului și tuturor fiarelor câmpului, dar, pentru om, nu s-a găsit niciun ajutor care să i se potrivească. (Geneza 2:19-20)

Din fericire Domnul Dumnezeu nu l-a lăsat pe Adam să rezolve problema apărută de unul singur, ci a intervenit personal în soluționarea ei: „Atunci, Domnul Dumnezeu a trimis un somn adânc peste om, și omul a adormit; Domnul Dumnezeu a luat una din coastele lui și a închis carnea la locul ei. (Geneza 2:21). Soluția lui Dumnezeu a fost crearea unei soții din același material cu soțul. Cu toate că din punct de vedere fiziologic sunt diferențe semnificative între bărbați și femei, din punct de vedere al capacității, disponibilității și al dreptului la educație bărbatul și femeia trebuia să se bucure de șanse egale. Din păcate acest aspect a fost neglijat în iudaism la început, fetele fiind private acces la educația publică la care mergeau băieții.

Nu doar puterea intelectuală a caracterizat ființa umană ci și cea volițională. Omul a fost creat ca ființă liberă având capacitatea de a decide independent pentru bine sau pentru rău. Domnul Dumnezeu, primul educator al lui Adam, i-a explicat, l-a îndrumat și l-a avertizat despre puterea sa de a decide și despre pericolele neascultării: „Domnul Dumnezeu a dat omului porunca aceasta: Poți să mănânci după plăcere din orice pom din grădină, dar din pomul cunoștinței binelui și răului să nu mănânci, căci, în ziua în care vei mânca din el, vei muri negreșit.” (Geneza 2:17).

Voința a fost totdeauna luată în vizor de educatori însă presiunea asupra elevului a fost uneori lipsită de moralitate. În istoria educației aceste două componente au intrat adesea în conflict în special în învățământul formal unde, cu precădere voința elevului a fost cel puțin parțial suprimată prin programe și atitudini rigide ale unor profesori transformați mai degrabă în transmițătoare de informație decât în modelatori de caractere. O astfel de atitudine de dascăl imoral care suprimă voința elevului s-a folosit destul de des în învățământul non-formal, când un copil era dus de tatăl

său la un meșter să învețe o meserie pe care nu o îndrăgea neapărat. Caracterul imoral, batjocoritor și manipulator al unor educatori este o reflectare a lucrării lui Satan care are ca scop distrugere omului, nu edificarea lui.

O altă componentă foarte importantă care modelează semnificativ procesul educativ este apariția păcatului. Acel „vei muri negreșit” amintit anterior sub formă de avertisment din partea lui Dumnezeu a avut loc și a afectat toată rasa umană. Acest principiu este deosebit de important când se vorbește de actul educativ căci atât educatorul cât și elevul sunt ființe umane afectate de păcat care au cunoștințe și abilități limitate.

În actul ispitirii se regăsește o componentă foarte des întâlnită, mai ales în timpul testelor folosite în cadrul învățării formale, și anume *îndoiala*: „Șarpele era mai șiret decât toate fiarele câmpului pe care le făcuse Domnul Dumnezeu. El a zis femeii: Oare a zis Dumnezeu cu adevărat: Să nu mâncați din toți pomii din grădină?” (Geneza 3:1). Îndoiala cu privire la învățătura primită de la Creator a dus la eșec spiritual, moral, fizic și social. Întreaga creație terestră a fost afectată de neascultarea primilor oameni, însă în ciuda păcatului, în ființa umană a rămas ceva din chipul lui Dumnezeu, însă într-un mod distorsionat.

Totuși îndoiala nu este totdeauna negativă! Cei ce se îndoiesc și se blochează sunt fără speranță, însă cel ce se îndoiește și continuă cercetarea pentru a-și consolida sau corecta convingerile este un om de mare preț. Când apostolul Pavel vorbea creștinilor din Berea, aceștia ascultau cu băgare de seamă, se îndoiau, apoi mergeau acasă și cercetau să vadă dacă ce li se spunea era adevărat, iar Dumnezeu a spus despre ei că erau „oameni cu inimă mai aleasă decât cei din Tesalonic” (Faptele 17:11).

Din punct de vedere grafic, ideea biblică de păcătuire, este zugrăvită prin imaginea unei săgeți care greșește ținta. Din punct de vedere comportamental a păcătui înseamnă a nu atinge standardul la care ai fost destinat prin creație. Termenul păcat provine de la grecescul *hamartia* și se poate traduce atât greșeală prin omitere cât și eroare voită care ofensează divinitatea. De asemenea există posibilitatea ca termenul să descrie o persoană posedată interior de o forță diabolică care, prin înșelăciune, încearcă să conducă ființa umană spre autodistrugere.³

Datorită faptului că omul a fost creat după chipul lui Dumnezeu implică faptul că standardul de moralitate al omului ar trebui să fie nivelul

3 Gerhard Kittel, *Theological Dictionary of the New Testament*, Vol. 1, Michigan, Eerdmans, 1999, p. 268.

moralității Ființei Divine: „Apoi Dumnezeu a zis: Să facem om după chipul Nostru, după asemănarea Noastră” (Gen 1.26), După cum afirmă Ferguson „omul este de fapt o reflectare a lui Dumnezeu însuși, și trebuie să trăiască ca analogia lui creată.”⁴ Problema principală a omului, care apare de cele mai multe ori în viața sa, nu constă în înțelegerea standardului sau a chemării sale ci în nepăsarea sau neputința de a atinge acel standard.

Abordând tema moralității și a capacității ființei umane de a se lăsa educată, profesorul Sabin Știr accentuează capacitatea extraordinară primită de ființa umană la creație:

*Omul este singura ființă înzestrată cu posibilitatea de a trăi conștient și a se autodepăși. Fiind singura ființă capabilă să-și anticipeze acțiunile și rezultatul lor, să-și propună scopul, să le dea o ierarhizare și o succesiune să stabilească căile și mijloacele pentru atingerea lor, omul în dorința sa de perfecțiune va fi permanent nemulțumit de natură, de societate și de sine însuși.*⁵

Scriptura afirmă că omul este păcătos și are nevoie de reînnoire spirituală pentru a funcționa mai bine și a primi putere de îndreptare. În reînnoirea spirituală a omului sunt doi factori principali: mesajul care ține de educație și Duhul lui Dumnezeu care lucrează la convingerea și transformarea interioară a studentului. Cu privire la starea generală de păcat a omenirii Scriptura afirmă: „Căci toți au păcătuțit și sunt lipsiți de slava lui Dumnezeu. Și sunt socotiți neprihăniți, fără plată, prin harul Său, prin răscumpărarea care este în Hristos Isus” (Romani 3:23-24). Despre rolul Duhului Sfânt ca agent de transformare a inimilor celor păcătoși Biblia spune: „El ne-a mântuit nu pentru faptele făcute de noi în neprihănire, ci pentru îndurarea Lui, prin spălarea nașterii din nou și prin înnoirea făcută de Duhul Sfânt (Tit 3:5). În educația iudeo-creștină se ține seamă atât de statutul omului primit prin creație cât și de efectele păcatului în viața lui. Abordarea făcută de educatorul creștin este aceea de a fi educator împreună cu Dumnezeu: „Căci noi suntem împreună-lucrători cu Dumnezeu. Voi sunteți ogorul lui Dumnezeu, clădirea lui Dumnezeu” (1 Corinteni 3:9).

4 S. B. Ferguson, „Image of God”, In *New Dictionary of Theology*, Leicester, Inter-Varsity Press, 1998, p. 328. Frederick William Danker, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and early Christian Literature*, Chicago, The University of Chicago Press, 2000, pp. 50-51.

5 Sabin Știr, *Fundamentul moral și religios al dreptului*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2014, p. 23,

Spre deosebire de educația formală sau non-formală laică unde educatorul se bazează în exclusivitate pe abilitățile sale de convingere a studentului, educația bazată pe principiile iudeo-creștine abordează studentul bazându-se atât pe abilitatea profesorului cât și pe transformarea pe care o poate face Dumnezeu în elev. Cu alte cuvinte, educatorul cu principii iudeo-creștine nu este singur ci împreună cu Dumnezeu în clasă.⁶ Rugăciunea, conștientizarea potențialului ridicat al elevului, slăbiciunea și limitările profesorului și ale elevului, respectul reciproc și dorința de a ajuta elevul să-și descopere și să-și folosească tot potențialul pus de Dumnezeu în el sunt factori esențiali ai actului educativ.

Ținta principală a actului educativ bazat pe principii biblice nu este transmiterea de înfirmații ci transformarea lăuntrică a elevului, căci dacă elevul este bine spiritual potențialul său intelectual și fizic va fi sporit. Pentru educatorul format pe principii iudeo-creștine, starea morală și spirituală a elevului trebuie să fie „prioritatea numărul unu”.⁷ Metoda educativă a lui Dumnezeu pentru un comportament demn este bazată pe principiul „transformarea lăuntrică primează transformarea exterioară, iar caracterul dictează faptele!”. Din pricina aceasta chemarea lui Dumnezeu vizează în primul rând transformarea lăuntrică: „Fiule, dă-Mi inima ta și să găsească plăcere ochii tăi în căile Mele” (Proverbe 23:26), iar avertizarea este întărită prin cuvintele „Omul bun scoate lucruri bune din vistieria bună a inimii lui, iar omul rău scoate lucruri rele din vistieria rea a inimii lui; căci din prisosul inimii vorbește gura” (Luca 6:45).

3. Dezvoltarea educației în context iudeo-creștin

După cum s-a amintit deja anterior, primul educator al ființei umane a fost Dumnezeu, iar prima persoană educată non-formal a fost Adam:

Domnul Dumnezeu a luat pe om și l-a așezat în grădina Edenului ca s-o lucreze și s-o păzească. Domnul Dumnezeu a dat omului porunca aceasta: Poți să mănânci după plăcere din orice pom din grădină, dar din pomul cunoștinței binelui și răului să nu mănânci, căci, în ziua în care vei mânca din el, vei muri negreșit. (Geneza 2:15-17)

6 Harro Van Brummelen, *Cu Dumnezeu în Clasa*, Ontario, Ed. Welch Publishing Company Inc., 1996, p. 101.

7 Paul A. Kienel, *Filosofia educației școlare creștine*, Colorado, ACSI, 1997, p. 11.

Încă din primele capitole ale Genezei apare și cel de-al doilea educator al omului, în persoana lui Satan, deghizat în șarpe care, plin de încredere și foarte convingător, dă și el instrucțiuni mincinoase cu scopul distrugerii spirituale a primei perechi: „Atunci, șarpele a zis femeii: „Hotărât că nu veți muri”(Geneza 3:4). După intrarea păcatului în lume Dumnezeu a folosit diferite instrucțiuni educative, restrictive și mesaje de avertizare pentru primii oameni și pentru urmașii lor. Ființa umană abuzând de liberul arbitru a ales să nu asculte de Dumnezeu și chiar să acționeze direct împotriva voii divine, urmând calea răzvrătirii trasată de Cain. Răutatea omului a fost atât de mare încât Domnul Dumnezeu a hotărât să pună un sfârșit rasei umane printr-un potop general. Din punct de vedere statistic rasa umană s-a aflat în prima criză educativă și spirituală globală din istoria omenirii. La momentul acela s-ar fi putut spune că Satan a fost mai eficient decât Dumnezeu, doar că ce făcea acest dușman al omului și al lui Dumnezeu nu era educație ci ispitire, înșelăciune și distrugere.

Dumnezeu iubește și respectă voința ființei umane, chiar dacă la urmă îi cere socoteală pentru alegerile făcute. Una dintre problemele majore de care nu sunt deplin conștiente toate persoanele este că fiecare lucru are vremea lui și că educația formală trebuie făcută la vremea când se poate face. Ofertele educaționale și puterea de a acumula cunoștințe și a le folosi este limitată la om de anumiți factori cum ar fi vârsta, posibilitățile sau disponibilitatea. Chiar și voia permisivă a lui Dumnezeu are o limită știută doar de el. Oamenii de pe vremea lui Noe atinseseră limita maximă a permisivității lui Dumnezeu în ce privește neascultarea și răzvrătirea și El a adus judecata asupra lor.

Domnul a văzut că răutatea omului era mare pe pământ și că toate întocmirile gândurilor din inima lui erau îndreptate în fiecare zi numai spre rău. I-a părut rău Domnului că a făcut pe om pe pământ și S-a mâhnit în inima Lui. Și Domnul a zis: „Am să șterg de pe fața pământului pe omul pe care l-am făcut, de la om până la vite, până la târâtoare și până la păsările cerului, căci Îmi pare rău că i-am făcut.” (Geneza 6: 5-7)

Scriptura spune că Domnul Dumnezeu a resetat oarecum rasa umană prin alegerea lui Noe și a familiei sale. Diferența dintre Adam și Noe consta în faptul că, spre deosebire el, Noe era deja păcătos când a fost ales. Totuși Dumnezeu a continuat să instruiască ființa umană și să lucreze în paralel la transformarea lăuntrică a omului. Toate aceste însă s-au făcut cu

respectarea demnității, a alegerii și a receptivității fiecărei persoane. Ideea de ofertă educațională este și ea oarecum inclusă în principiile divine dacă se rămâne la faptul că elevul poate să aleagă între o școală sau alta sau să continue sau nu cu liceu sau cu studii superioare. După potop sunt repetate aproximativ aceleași învățături care fuseseră date și lui Adam pentru accentuarea noului început (Geneza 1:26-30 vs. Geneza 9:1-7).

După potop, Satan și-a continuat activitatea de profesor malefic punând în mintea oamenilor contrarul lucrurilor poruncite de Domnul: „Și au mai zis: Haidem să ne zidim o cetate și un turn al cărui vârf să atingă cerul și să ne facem un nume, ca să nu fim împrăștiați pe toată fața pământului!” (Geneza 11:4). Chiar dacă le-a respectat voința și alegerea Domnul și-a impus planul său prin încurcarea limbilor, determinându-i să se răspândească pe pământ de bună voie: „Haidem să Ne coborâm și să le încurcăm acolo limba, ca să nu-și mai înțeleagă vorba unii altora! Și Domnul i-a împrăștiat de acolo pe toată fața pământului, așa că au încetat să zidească cetatea. (Geneza 11:7-8). Din Sem fiul lui Noe s-au născut popoarele semite dintre care Dumnezeu avea să aleagă un om, din care să își formeze treptat poporul său Israel.

Poporul evreu a fost menționat pentru prima dată în mesajul de chemare al lui Dumnezeu pentru Avraam, din care avea să iasă un neam mare:

Domnul zisese lui Avram: „Ieși din țara ta, din rudenia ta și din casa tatălui tău și vino în țara pe care ți-o voi arăta. Voi face din tine un neam mare și te voi binecuvânta; îți voi face un nume mare și vei fi o binecuvântare. Voi binecuvânta pe cei ce te vor binecuvânta și voi blestema pe cei ce te vor blestema și toate familiile pământului vor fi binecuvântate în tine.” (Geneza 12:1-3)

Avram, la modul general, a fost un om ascultător de Dumnezeu care a îndeplinit toate instrucțiunile date de El. Din punct de vedere educativ Avram a fost elevul care promitea să ajungă ca învățătorul său, în starea să instruiască pe alții: „Căci Eu îl cunosc și știu că are să poruncească fiilor lui și casei lui după el să țină Calea Domnului, făcând ce este drept și bine, pentru ca astfel Domnul să împlinească față de Avraam ce i-a făgăduit.” (- Geneza 18.19). În ciuda unor slăbiciuni umane Avraam a fost ascultător și a lucrat împreună cu Dumnezeu la educația non-formală a fiilor săi Isac și Ismail.

Isac a fost cel mai receptiv și a preluat responsabilitatea ascultării de Domnul și a formării unui popor al lui Dumnezeu. Acesta ca și tată său,

alături de Dumnezeu, a participat la instruirea celor doi fii ai săi Esau și Iacov. Dintre cei doi frați Iacov fost cel care s-a lăsat învățat și a fost ales de Domnul pentru continuarea planului Său. Isac și Iacov au deținut o calitate esențială elevului și anume să fie învățabil. Despre Ismael și Esau se pune că erau vânători cu arcul petrecându-și timpul mai mult în mijlocul naturii (Geneza 21:21; 25:27). Despre Isac și Iacov se menționează că erau oameni cărora le plăcea să stea mai mult pe acasă (Geneza 21:10-12; 25:27), iar când ieșeau pe câmp foloseau timpul la a învăța lucruri noi sau la a medita la ce au învățat (Geneza 22.3-5; 24:63).

Procesul de învățare formală și non formală este legată de o perioadă timp petrecută într-un loc sau spațiu dedicat studiului în prezența profesorul. Experimentarea lucrurilor în natură sau relaxarea este partea secundară a acestui proces. Mulți elevi sau studenți sunt ispitiți să înceapă procesul de educație cu relaxarea, apoi se învață cu ea și intră în criză de timp, ce poate duce la eșec.

Iacov sau Israel a avut doisprezece fii din care au ieșit cele doisprezece triburi ale poporului lui Israel. Din Levi au ieșit profesorii poporului desemnați de Dumnezeu să slujească la cortul Întâlnirii și să instruiască poporul (Deuteronom 27:14; 2 Cronici 23.6, Neemia 8:9). Până la formarea poporului lui Dumnezeu a fost ales Moise, tot din seminția lui Levi ca să fie conducătorul și instructorul poporului lui Israel pentru eliberarea sa din robia egipteană și ducerea lui în Canaan (Exodul 2:1-10). Moise este chemat de Dumnezeu să devină conducătorul și educatorul poporului Său.

Chemarea lui Moise ilustrează modul în care unii elevi abordează școala formală sau non-formală. Ei sunt entuziasmați la început arătând disponibilitatea totală, „iată-mă”, (Exod 3:4), apoi devin șovăitori și descurajați de sarcinile de lucru (Exod 3:10-11). Intervenția profesorului face însă diferența (Exod 3:12), iar întrebuițarea încurajării și amintirea uneltelor dobândite încurajează elevul să continue instruirea și să se perfecționeze (Exod 4: 1-19).

Moise, este privit ca cel mai de seamă conducător și educator al lui Israel și cel prin care a fost transmis primul mesaj scris din partea lui Dumnezeu, „Domnul a zis lui Moise: Scrie lucrul acesta în carte, ca să se păstreze aducerea aminte, și spune lui Iosua că voi șterge pomenirea lui Amalec de sub ceruri” (Exodul 17:4). El a fusese instruit în cele mai înalte scoli din acea vreme, la curtea faraonului: „Moise a învățat toată înțelepciunea egiptenilor și era puternic în cuvinte și în fapte” (Faptele 7:22). Totuși pentru

a deveni mesagerul lui Dumnezeu și a lucra alături de El la instruirea și conducerea poporului Israel, a fost nevoie ca Moise să treacă printr-o perioadă de educație non-formală petrecând aproximativ 40 de ani în pustiul Măidianului (Faptele 7:30). După perioada de transformare a propriului caracter a fost trimis de Dumnezeu să călăuzească pe poporul Său afară din robia Egiptului.

Moise a devenit omul lui Dumnezeu, prietenul și instructorul prin care vorbea El poporului: „Domnul vorbea cu Moise față în față, cum vorbește un om cu prietenul lui” (Exod 33:11). Prin Moise Domnul Dumnezeu a lăsat scrise primele cinci cărți ale Bibliei cunoscute ca Pentateuh sau legea lui Moise (Ezra 3:2, Luca 24:44). Pentru școlile formale înființate în vremea exilului babilonian Pentateuhul scris de Moise a fost folosit ca manual de studiu pentru toți elevii. Pe vremea lui Moise leviții au intrat în slujbă și au devenit slujitorii la Cortul Întâlnirii și mai târziu educatorii principali ai poporului lui Israel.

Moise, înainte de moartea sa și transmiterea conducerii către Iosua, a dat porunci privitoare la educarea periodică a populației israelite. El amintește pe Leviți ca profesori, modalitatea de predare este ascultarea lecturării Legii, periodicitatea era la fiecare șapte ani, iar elevii care trebuiau să învețe erau toți locuitorii lui Israel indiferent de dreptul rezidențial, sex sau vârstă. De asemenea a fost folosit cântecul ca metodă de recapitulare și aducere aminte a esențialului lecției.

Moise a scris legea aceasta, și a încredințat-o preoților, fiii lui Levi, cari duceau chivotul legământului Domnului, și tuturor bătrânilor lui Israel. Moise le-a dat porunca aceasta: „La fiecare șapte ani, pe vremea anului iertării, la sărbătoarea corturilor, când tot Israelul va veni să se înfățișeze înaintea Domnului, Dumnezeului tău, în locul pe care-l va alege El, să citești legea aceasta înaintea întregului Israel, în auzul lor. Să strângi poporul, bărbații, femeile, copiii și străinul care va fi în cetățile tale, ca să audă, și să învețe să se teamă de Domnul, Dumnezeul vostru, să păzească și să împlinească toate cuvintele legii acesteia. Acum, scrieți-vă cântarea aceasta. Învață pe copiii din Israel s-o cânte, pune-le-o în gură, și cântarea aceasta să-Mi fie martoră împotriva copiilor lui Israel. (Deuteronom 31:9-13,19)

Ucenicul lui Moise a fost Iosua care a preluat conducerea poporului și a devenit conducătorul militar și educatorul prin care Dumnezeu își instruia poporul. În viața lui Iosua, ca și în viața lui Moise alături de edu-

cație a fost necesară intervenția și călăuzirea divină prin Duhul Domnului: „Domnul a zis lui Moise: Ia-ți pe Iosua, fiul lui Nun, bărbat în care este Duhul Meu, și să-ți pui mâna peste el” (Numeri 27:18). Prin Iosua Dumnezeu a continuat atât partea militară cât și pe cea educativă și a continuat să adauge alte cărți la colecția care a primit numele de Tanah sau Scripturile evreiești, Vechiul Testament în descrierea creștinilor.

După intrarea în țara Canaan se spune că poporul lui Dumnezeu a continuat să fie ascultător în timpul lui Iosua și a bătrânilor din vremea lui. În ultimul capitol din cartea Iosua acest învățător face o recapitulare finală a învățăturilor de bază ce erau necesare poporului pentru a putea rămâne în credințioșie față de Domnul. O metodă bună de a educa oamenii trebuie să cuprindă cel puțin explicație, repetiție și provocare. Puterea exemplului este de asemenea esențială pentru cei credințioși. Toate acestea s-au regăsit în cuvintele lui Iosua:

Acum, temeți-vă de Domnul și slujiți-I cu scumpătate și credințioșie. Depărtați dumnezeii cărora le-au slujit părinții voștri dincolo de râu și în Egipt și slujiți Domnului. Și dacă nu găsiți cu cale să slujiți Domnului, alegeți astăzi cui vreți să slujiți: sau dumnezeilor cărora le slujeau părinții voștri dincolo de râu, sau dumnezeilor amorțiiților, în a căror țară locuiți. Cât despre mine, eu și casa mea vom sluji Domnului. (Iosua 24: 14-15)

După moartea lui Iosua și a bătrânilor din vremea sa, a urmat perioada Judecătorilor, când poporul Israel s-a depărtat de învățăturile divine și de învățătorii aleși de Domnul (Judecători 2:7). Chiar și leviții își uitaseră menirea și trăiau o viață de sincretism religios. Lipsa pregătirii unor ucenici care să preia ștafeta a aruncat poporul în criză: „Tot neamul acela de oameni a fost adăugat la părinții lui și s-a ridicat după el un alt neam de oameni, care nu cunoștea pe Domnul, nici ce făcuse El pentru Israel (Judecători 2:10).

Procesul educativ prin care l-a trecut Dumnezeu pe poporul Israel a fost unul de disciplinare cu scop de îndreptare. După invazia unor popoare străine Domnul îi izbăvea printr-un judecător și îi chema la pocăință, îndreptare și rededicare față de El. După moartea judecătorului se depărtau iarăși de Domnul. Faptul că aveau legea lui Dumnezeu nu era de ajuns, căci nu posesia unei informații transformă ci studierea, înțelegerea și folosirea adecvată a ei. Legea trebuia citită, crezută și împlinită (Maleahi 4:4; Luca 2:22).

După vremea judecătorilor a urmat Regatul lui Israel. Deoarece fiii lui Samuel nu călcau pe urmele tatălui lor, în ce privește credințioșia față de Dumnezeu, bătrânii lui Israel au cerut un împărat (1 Samuel 8:1-20). Motivația principală a poporului a fost: „ca să fim și noi ca toate neamurile” (1 Samuel 8:20). Primul rege, Saul nu a fost ales de popor după credințioșie și dedicare față de Domnul și poruncile lui, ci după felul cum arăta în exterior: „El avea un fiu cu numele Saul, tânăr și frumos, mai frumos decât oricare din copiii lui Israel. Și-i întrecea pe toți în înălțime de la umăr în sus (1 Samuel 9:2). Această schimbare de valori este exprimată prin regret de Domnul iar consecințele nu au întârziat să apară. „căci nu pe tine te leapădă, ci pe Mine mă leapădă, ca să nu mai domnesc peste ei” (1 Samuel 8:7). Când studentul sau elevul iudeu sau creștin respinge pe Domnul și învățătura Sa, va avea de suferit. Domnul a continuat să vorbească și să îndrume poporul prin anumiți profeți însă poporul nu a ascultat și necazurile și disciplinarea au fost inevitabile.

A urmat perioada Regatului unit al lui Israel care a dăinuit până în anul 931 î.Hr. Această perioadă excelează din punct de vedere al învățăturii și a metodelor folosite. Figura cea mai importantă din punct de vedere didactic este Solomon, fiul lui David, regele lui Israel care a avut o contribuție uriașă atât la volumul de informație transmis către popor cât și la metodologia de predare. Cartea proverbelor este prin excelență un manual de antrenare a minții prin folosirea vorbelor cu tâlc pentru transformarea caracterului.

Pildele lui Solomon, fiul lui David, împăratul lui Israel, pentru cunoașterea înțelepciunii și învățăturii, pentru înțelegerea cuvintelor minții; pentru căpătarea învățăturilor de bun simț, de dreptate, de judecată și de nepărtinire; ca să dea celor neîncercați agerime de minte, tânărului cunoștință și chibzuință, – să asculte însă și înțeleptul, și își va mări știința, și cel priceput, și va căpăta iscusință – pentru prinderea înțelesului unei pilde sau al unui cuvânt adânc, înțelesul cuvintelor înțelepților și al cuvintelor lor cu tâlc. Frica Domnului este începutul științei; dar nebunii nesocotesc înțelepciunea și învățătura. (Proverbe 1:1-7)

Din cauza luptelor interne și a păcatului, Regatul a fost împărțit în: Regatul de Nord al lui Israel cu capitala la Samaria și în Regatul de Sud al lui Iuda cu capitala la Ierusalim. Regatul de Nord din care făceau parte zece triburi a fost caracterizat de apostazie și a fost disciplinat de Dumnezeu prin Imperiul Asirian care l-a luat ca rob în anul 722 î.Hr. și nu s-a

mai întors în țară. Regatul de Sud a fost caracterizat de alternanță între credințioșie și apostazie și a dăinuit până în anul 586 î.Hr. când a fost și el disciplinat prin Imperiul Babilonian care a dus Regatul lui Iuda în robia babiloniană. Se susține în general că în această perioadă de robie poporul evreu s-a vindecat de idolatrie pentru totdeauna și a căutat să se apropie de Dumnezeu cu tot sufletul și toată puterea lui și să Îl slujească.

În perioada de exilului din Babilon a apărut sinagoga evreiască. Evreii erau departe de țară și au fost nevoiți să înlocuiască Templul cu sinagoga. Deoarece nu aveau preoți care să facă slujbe și să explice Legea lui Dumnezeu a apărut funcția de rabin dată la început celui mai în vârstă sau celui mai învățat din comunitatea respectivă. Deoarece nu puteau să mai aducă jertfe au înlocuit aceea practică cu studiul Legii. Din cauza pericolului de a uita limba maternă și a nu mai fi în stare să citească Legea lui Dumnezeu, evreii au înființat un sistem de educație unde atât adulții cât și copiii învățau să citească folosind Tora.⁸ Chiar dacă în vremea exilului nu a existat un sistem formal oficial de educație, toți evreii dețineau o educație elementară care să îi ajute să citească Tora, să scrie și să socotească operații simple.

După aproximativ șaptezeci de ani de robie evreii din Regatul de Sud s-au întors acasă și au restabilit în timp serviciile religioase de la Templu dar au păstrat și sinagoga cu toate componentele ei religioase și educative.

O figură importantă a educației evreiești di timpul întoarcerii din Robia Babiloniană a fost cărturarul Ezra, descris ca „era un cărturar iscusit în Legea lui Moise” (Ezra 6:7). Alături de Neemia și de Leviți a restabilit obiceiul citirii regulate a Legii lui Moise și a explicării ei „Dregătorul Neemia, preotul și cărturarul Ezra, și Leviții cari învățau pe popor” (-Neemia 8:9).

În perioada dominației grecești (333-63 î.Hr.) evreii au fost influențați atât în ce privește educația cât și limba. Majoritatea celor întorși din Robia Babiloniană vorbeau limba aramaică, iar odată cu invazia ptolomeilor din Egipt, care a durat aproximativ 125 de ani, au învățat grecește. În acea vreme favorabilă politic s-a tradus Septuaginta sau Vechiul Testament în limba greacă pentru evreii care erau în Egipt și în alte locuri din fostul Imperiul Grecesc. Următorii 30 de ani au fost dificili pentru cultura și educația evreiască fiind sub ocupația seleucizilor, din Siria, care au tratat foarte dur pe evrei și au desacralizat închinarea la Templu. Din cauza afec-

8 Merrill C. Tenney, *Privire de ansamblu asupra Noului Testament*, Cluj-Napoca, Editura Fundației E.B.E., 2014, pp. 78, 83.

tării închinării de la Templu preoții au început războiul de independență. După mai multe lupte preoții au câștigat independența Israelului până la perioada romană din anul 63 î.Hr. În timpul acestei perioade preoțimea a devenit și clasă politică, iar slujitorii de la templu s-au împărțit în pro și contra elenizatorilor. Educația biblică a continuat în special prin sinagogile răspândite în toată țara lui Israel și în diaspora. Acest lucru a continuat și în vremea Imperiului Roman care a influențat și apoi a cucerit Palestina începând cu anul 63 î.Hr.

În vremea când s-a născut Domnul Isus și o parte dintre ucenicii săi, la aproape șase veacuri depărtare de perioada babiloniană, societatea evreiască fusese influențată puternic de cea grecească atât intelectual cât și educațional. Evreii aveau stabilit deja un sistem educațional funcțional care permitea oricărui băiat evreu să fie instruit atât acasă cât și la sinagogă. Fetele erau instruite non formal doar acasă fiind pregătite să devină soții, mame și gospodine.⁹ Conform Sfintei Scripturi orice tată evreu avea datoria de a transmite povestirile din istoria poporului Israel și învățăturile Domnului copiilor săi: „Și când te va întreba fiul tău într-o zi: Ce înseamnă lucrul acesta? să-i răspunzi: Prin mâna Lui cea atotputernică, Domnul ne-a scos din Egipt, din casa robiei” (Exod 13:14). Sinagogilor evreiești din primul veac al erei creștine erau denumite *case ale cărții* și aveau statut de școală formală obligatorie pentru băieții evrei, fiind șansa lor de a primi o „instruire formală a copiilor în afara familiei”¹⁰

La sinagogă băieții mergeau de la șase la doisprezece ani și erau învățați să citească să scrie și să memoreze Tora. După perioada de instruire formală obligatorie băieții evreii aveau posibilitatea de a aprofunda studiile teologice la „institutul de studii religioase din Ierusalim” care data din secolul al V-lea î. Cr., și care era echivalentul modern al unui liceu teologic.

După cum s-a afirmat în capitolul anterior educația fără lucrarea Duhului lui Dumnezeu în inima omului nu este destul de puternică pentru a regenera pe cineva spiritual. Exemplul multora din acea vreme când unii treceau de partea romanilor rămâne mărturie. O parte dintre saducheii și toți vameșii erau oameni instruiți dar conduși de poftele materiale și de interesele personale. Vameșul Zacheu este personajul în viața căruia se

9 Geoffrey Wigoder, *Enciclopedia Iudaismului*, Ediția a 2-a, București, Editura Ha-sefer, 2016, p. 189.

10 Kenneth O Gangel, Warren S. Benson, *Educația Creștin Istoria și Filozofia ei*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1994, p. 27.

poate observa o influență irezistibilă a celui de-a-l doilea educator amintit anterior, și anume șarpele cel vechi sau Satan. Având în vedere funcția de șef al vămii unde nu puteai să ajungi decât după o perioadă de instruire formală de durată și multă experiență, se poate afirma despre Zacheu că avusese șansa de a deveni educat, integru și credincios dar sfârșise prin a fi doar educat și păcătos. Teologul Keener menționează că Zacheu „s-ar fi putut îmbogăți fără să înșele pe nimeni; însă pare-se că el recursese, totuși, și la înșelăciune (19:8).”¹¹

După dărâmarea Templului de la Ierusalim în anul 70 d.Hr evreii au fost împrăștiați în toată lumea și au fost nevoiți să se adapteze la condițiile oferite de țările unde poposeau. Pentru multe secole evreii au pus mare accent pe educația băieților în spirit evreiesc, religios și pe materiile principale de studiu legate de viața de zi cu zi și de afaceri.

În vremurile moderne iudaismul a păstrat educația la cel mai înalt nivel posibil având în vedere circumstanțele în care evreii s-au aflat în mijlocul celorlalte națiuni, căutând să păstreze cu orice preț limba ebraică. „Toate comunitățile evreiești oricât de mici și oricât de izolate, plăteau un învățator pe lângă care băieții, de la 3 ani în sus, petreceau multe ceasuri în fiecare zi, învățând să citească și să traducă cuvânt cu cuvânt”¹²

În fiecare țară pe unde au colonizat evreii si-au păstrat limba și au învățat și alte științe și limbi locale sau internaționale. După două mii de ani de creștinism evreii se integrează în sistemele de învățământ din țările creștine deținând prestigioase universități și școli în toată lumea, dar în special în Israel și în America unde se pot aminti: Colegiul Uniunii Ebraice, Seminarul Teologic Evreiesc, Universitatea Yeshiva din New York.

Din punct de vedere creștin, Domnul Isus Hristos, un evreu după neam, a venit în lume ca Dumnezeu întrupat (Galateni4:4). La vârsta de aproximativ 30 de ani El a început să se implice în învățarea publică a oamenilor din vremea lui. Isus a fost numit învățatorul (Matei 18:19, Marcu 4:38, Luca 3:12) sau Rabi (Matei 23:8; Ioan 1:49), Domn (Matei 8:2). El și-a format un grup de ucenici pe care i-a instruit și i-a trimis să învețe pe alții (Matei 10:1-10). Sistemul de școală folosit de Domnul Isus Hristos a fost unul de ucenicizare non formală, cu program de aproximativ trei ani

11 Craig S. Keener, *Comentariu cultural-istoric al Noului Testament*, Oradea, Editura Casa Cărții, 2018, p. 271.

12 Geoffrey Wigoder, *Enciclopedia Iudaismului*, Ediția a 2-a, București, Editura Ha-sefer, 2016, p. 189.

de zile petrecuți în prezența învățătorului zi și noapte. Metoda Domnului Isus a fost foarte complexă cuprinzând captarea atenției, predare, explicare, exemplificare, ilustrare bogată, discuții, lucru împreună cu ucenicii, sarcini de lucru în echipe, sarcini individuale de lucru. Isus a transformat atât mintea cât și inima ucenicilor și a ascultătorilor Săi. Accentul pus de Domnul Isus în educație a fost pe transformarea lăuntrică a caracterului, urmată în mod natural de transformarea exterioară comportamentală. Metoda lui educativă a fost extraordinară și foarte eficientă iar domeniul de aplicabilitatea a fost strict religios, accentuând relația omului cu Dumnezeu și primordialitatea mântuirii omului.

Ucenicii săi au imitat parțial exemplul Domnului Isus, proclamând, explicând cuvântul sfânt și petrecând timp cu ascultătorii doritori pentru aprofundarea cunoștințelor. Pavel, pe lângă omiliile în aer liber sau în sinagogile evreiești a folosit și casele oamenilor, Templul, Platele, și chiar școlile publice (Fapte 19:9). La rândul său, Pavel a făcut ucenici și i-a îndemnat pe aceștia să facă alți ucenici care să se multiplice la rândul lor prin alți ucenici (2 Timotei 2:2).

În domeniul învățământului laic, aproximativ ca și poporul evreu, creștinii s-au adaptat și integrat în școlile existente la vremea și în locurile în care au trăit. Cât privește transformarea caracterului creștinii, și-au educat copiii în cadrul familiilor sau în cadrul școlilor pentru copii din cadrul bisericilor locale. Educația creștinilor și nivelul de școlarizare a crescut și s-a dezvoltat odată cu nivelul țărilor în care s-au aflat. De la tară la țară și de la o confesiune la alta nivelul de implicare în școlarizare a fost diferit și ca ideologie și ca posibilitate. Unele regimuri politice nu au permis creștinilor să urmeze nivele prea înalte de studiu iar altele au permis integrarea învățământului religios în trunchiul comun de subiecte predate în învățământul formal. În alte părți ale lumii a fost dezvoltat învățământ vocațional sau profesional religios până la cel mai înalt nivel.

Concluzii

Educația iudeo-creștină conține trei elemente Dumnezeu, omul și procesul educativ. Spre deosebire de celelalte sisteme, în educația iudeo-creștină se lucrează împreună cu Dumnezeu la transformarea educativă a elevului. Deși transformarea caracterului elevului primează transformării intelectuale, ele funcționează în paralel tot tipul desfășurării actului educațional.

Educatorul cu principii iudeo-creștine este implicat conștient în respectabila poziție de conlucrător cu Dumnezeu la transformare prin educație a ființei umane.

În actul educativ iudeo-creștin se ține seamă atât de statutul înalt al ființei umane, create după chipul lui Dumnezeu, cât și de faptul că această ființă are anumite slăbiciuni în urma intrării păcatului în lume. Ca urmare a acestei perspective elevul este tratat cu respect ca ființă nobilă dar este și ajutat să își depășească slăbiciunile și să ajungă cât mai aproape de potențialul său maxim primit la naștere ca dar de la Dumnezeu.

Evreii au fost educați la început de Dumnezeu, apoi de profeți, de învățători iar cu timpul s-a adapta la sistemul laic de învățământ formal. Ca în majoritatea țărilor fetele au fost mai puțin privilegiate decât băieții având parte doar de învățăturile de baza oferite în cadrul familiei. În ultimul veac, în special, educația evreiască și-a schimbat punctul de vedere acceptând atât fete cat și băieți și au înființat nenumărate școli în diverse domenii, de la educația elementară până la studii post universitare. Totuși în toate școlile evreiești nu lipsește componenta religioasă din programa de studii.

Creștinii, ca și evreii, au ținut cont de cei trei factori: Dumnezeu, omul și educația. Deoarece și la creștini primează caracterul, acolo unde nu a fost posibilă educația religioasă în sistemul formal, s-a recurs la educația religioasă a copiilor în cadrul familiilor și al bisericilor, iar educația formală a mers în pas cu oferta societăților gazdă și cu posibilitățile de dezvoltare educativă a fiecărei grupări creștine.

Bibliografie

- *Biblia*, traducere Dumitru Cornilescu, 1924.
- BROWN, F., S. Driver, C. Briggs. *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon*, Massachusetts, Hendrickson Publisher, Inc, 2003.
- BRUMMELEN, Harro Van, *Cu Dumnezeu în Clasa*, Ontario, Welch Publishing Company Inc., Canada, 1996.
- CAIRNS, Earle E., *Creștinismul de-a Lungul Secolelor. O istorie a Bisericii Creștine*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1997.
- CERNEA, Emil, Molcuț Emil, *Istoria Statului și dreptului Românesc*, Ed. rev. și adăug., București, Editura Universul Juridic, 2013.

- *Constituția României; Declarația universală a drepturilor Omului; Convenția europeană a drepturilor Omului*, București, Meteor Press, 2019.
- DANKER, Frederick William, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Early Christian Literature*, Chicago, The University of Chicago Press, 2000.
- DOUGLAS, J. D., Merrill C. Tenney, *The New International Dictionary of the Bible*, Grand Rapids, Zondervan, 1999.
- FERGUSON, S. B., „Image of God”, în *New Dictionary of Theology*, Leicester, Inter-Varsity Press, 1998.
- GANGEL, Kenneth O., Warren S. Benson, *Educația Creștină Istoria și Filozofia ei*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1994.
- KEENER, Kraig S., *Comentariu cultural-istoric al Noului Testament*, Oradea, Editura Casa Cărții, 2018.
- KIENEL, Paul A., *Filosofia educației școlare creștine*, Colorado, ACSI, 1997.
- KITTEL, Gerhard, *Theological Dictionary of the New Testament*, vol. 1, Michigan, Eerdmans, 1999.
- MARROU, Henri-Irenee, *Istoria educației în antichitate*, București, Editura Meridiane, 1964.
- PHILLIPS, John, *Comentariu asupra Genezei*, București, Editura Stephanus, 1997.
- ȘTIR, Sabin. *Fundamentul moral și religios al dreptului*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2014.
- SUIAN, Pavel, *Drepturile Omului*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2007.
- TENNEY, Merrill C., *Privire de ansamblu asupra Noului Testament*, Cluj-Napoca, Editura Fundației E. B. E., 2014.
- TOMESCU, Mădălina, *Drepturile Omului. Tendințe și orientări contemporane*, Ediția a IV-a, rev. și adăug., București, Editura Pro Universitaria, 2019.
- WIGODER, Geoffrey, *Enciclopedia Iudaismului*, Ediția a 2-a, București, Editura Hasefer, 2016.